

Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej 16
ISSN 1898-4215; e-ISSN 2544-3143
Copyright © by Viktor Korbut
Creative Commons: Uznanie Autorstwa 3.0 Polska (CC BY 3.0 PL)
<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/>
<https://doi.org/10.31338/2544-3143.si.2023-16.3>

Viktor Korbut
Uniwersytet Warszawski
v.korbut@uw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-6848-1160>

ЛІТОЎЦЫ І ЛІТОЎСКА-БЕЛАРУСКІЯ АДНОСІНЫ
НА СТАРОНКАХ ГАЗЕТ «НАША ДОЛЯ» І «НАША НИВА»
Ў 1906–1907 ГГ.

**Lithuanians and Lithuanian-Belarusian Relations in the *Nasza Dola*
and *Nasza Niwa* Newspapers, 1906–1907**

Abstract

The text focuses on cooperation between the leaders of the Belarusian and the Lithuanian national movements in Vilna (Vilnius) during the Revolution of 1905–1907, reflected, in particular, on the pages of the first Belarusian newspapers published since 1906 in Vilna. Belarusian activists often spoke on behalf of Belarus and Lithuania, thus continuing the historical tradition of the Grand Duchy of Lithuania, in the revival of which they saw the future of Belarus and Lithuania.

Keywords: Belarus, Belarusians, Lithuania, Lithuanians, nation, identity, language, newspaper, *Nasza Dola*, *Nasza Niwa*

Уплыў літоўцаў на беларускі нацыянальны рух быў вельмі значны і дагэтуль яшчэ дастаткова не асэнсаваны, за выключэннем спроб некалькіх

даследчыкаў¹. Дастаткова сказаць, што на аднаго з заснавальнікаў беларускага руху Яна Луцкевіча паўплывала як месца нараджэння — Шаўлі, так і вучоба ў Мікалаеўскай гімназіі ў Лібавае, дзе ён «зышоўся з таварышамі-літвінамі, гуртаваўшыміся каля старога літоўскага дзеляча, Амбразайціса»². На мяжы XIX і XX стст. свядомым літоўцам стаў выхадзец з польскай шляхецкай сям’і Лідскага павета Тадэвуш Іваноўскі (пад уплывам цёткі Хэлены Корбут), а яго брат Вацлаў стаў беларусам³.

Падзеі рэвалюцыі 1905–1907 гг. у Расійскай імперыі, якая ахапіла і Паўночна-Заходні край (былое Вялікае Княства Літоўскае, асноўную тэрыторыю пражывання беларусаў і літоўцаў), далі моцны штуршок развіццю як літоўскай, так і беларускай выдавецкай справы, літаратуры, нацыянальнага руху.

Трэба сказаць, што і беларускі, і літоўскі рух мелі многа агульных праблем, якія адлюстроўваліся на старонках тагачасных першых беларускіх газет, якія выходзілі ў Вільні: «Нашай Доля» (выходзіла ў верасні-снежні 1906 г.) і «Нашай Нивы» (выходзіла з лістапада 1906 г.)⁴.

¹ A. Lapinskienė, A. Maldzis, *Lietuvių-baltarusių literatūriniai ryšiai*, Vilnius 1989; А.П. Лапінскене, А.І. Мальдзіс, *Перазовы сяброўскіх галасоў. Беларускі-літоўскае літаратурнае ўзаемадзеянне ад старажытнасці да нашага часу*, Мінск 1988; Э. Гімжаўскас, *Беларускі фактар пры фармаванні літоўскай дзяржавы ў 1915–1923 гг.*, навук. рэд. А. Пашкевіч, Białystok–Vilnius 2012; A. Unuczak, *Litwini na łamach prasy białoruskiej na początku XX stulecia*, [w:] *Między Rusią a Polską. Litwa. Od Wielkiego Księstwa Litewskiego do Republiki Litewskiej*, red. J. Grzybowski, J. Kozłowska, Warszawa 2014, s. 229–235; T. Błaszczak, *Białorusini w Republice Litewskiej. 1918–1940*, Białystok 2017.

² *Жыццё і праца Івана Луцкевіча*, [у:] *Памяці Івана Луцкевіча ў першыя ўгодкі сьмерці яго (20.VIII.1919 — 20.VIII.1920)*, Вільня 1920, с. 5–7.

³ Ю. Туронак, *Вацлаў Іваноўскі і адраджэньне Беларусі*, [у:] *idem, Мадэрная гісторыя Беларусі*, Vilnius 2006, с. 152.

⁴ Выкарыстоўваюцца арыгінальныя формы назваў выданняў у 1906–1907 гг.: «Наша Доля. Першая беларуская газета для вёскавага і месцовага рабочага народу. Выходзіць раз у тыдзень рускімі і польскімі літэрамі»; «Наша Доля. Першая беларуская газета для вёскавага і месцовага рабочага народу. Выходзіць раз у тыдзень рускімі і польскімі літэрамі»; „Nasza Dola. Pierwsza białoruskaja hazeta dla wioskowaho i miestowaho raboczaho narodu. Wychodzić raz u tydzień polskimi i ruskimi literami” («Наша Доля», 1.12.1906, № 6, с. 1; „Nasza Dola”, 1.12.1906, Nr 6, s. 1); «Наша Нива. Першая беларуская газета з рысункамі. Выходзіць раз у тыдзень рускімі і польскімі літэрамі»; „Nasza Niwa. Pierwsza białoruskaja hazeta z rysunkami. Wychodzić raz u tydzień polskimi i ruskimi literami” («Наша Нива», 24.11/7.12.1906, № 3, с. 1; „Nasza Niwa”, 10/23.11.1906, Nr 1, s. 1). У цытатах з прац іншых даследчыкаў захоўваюцца тыя формы назваў газет, якія імі выкарыстаны.

Яшчэ ў пачатку рэвалюцыі літоўскія і беларускія сацыялісты разам праводзілі мітынгі (напрыклад, Алаіза Пашкевіч у Нова-Вілейцы ў 1905 г.), распаўсюджвалі лістоўкі. Літоўскія арганізацыі карысталіся ў 1905–1907 гг. у сваёй агітацыйнай дзейнасці беларускай мовай, а беларускія дзеячы — літоўскай⁵. Так, Віленскі камітэт Беларускай сацыялістычнай грамады ў 1906 г. выдаў рад лістовак на літоўскай мове з заклікамі да забастовак, якія распаўсюджваліся па вёсках Віленскай і Ковенскай губерняў⁶. Пераклады рабіў і друкаваў літоўскі сацыял-дэмакрат Вацлавац Біржышка⁷.

Верш Алаізы Пашкевіч «Хрэст на свабоду» быў адным з першых твораў беларускай паэзіі перакладзеных на літоўскую мову: ён выйшаў у перакладзе Костаса Сціклюса ў 1906 г. у падпольнай друкарні Літоўскай сацыял-дэмакратычнай партыі ў выглядзе нелегальнай лістоўкі⁸. Нельга не адзначыць, што А. Пашкевіч з 1902 г. была знаёма са сваім будучым мужам літоўскім сацыял-дэмакратам Сцяпанасам Кайрысам. Кайрыс ва ўспамінах пісаў, што «тагачасныя летувіска-беларускія дачыненні ў Вільні адзначала шчырая прыязнь»⁹.

Аднак варта ўдакладніць, што шчыльныя адносіны аб'ядноўвалі беларускіх дзеячаў перш за ўсё з прадстаўнікамі літоўскіх сацыял-дэмакратаў (левымі сіламі). У той жа час у літоўскім руху існавала моцная хрысціянска-дэмакратычная этнацэнтрычная правая плынь, прадстаўнікі

Таксама выкарыстоўваюцца арыгінальныя назвы іншых выданняў, захоўваюцца асаблівасці правапісу крыніц.

⁵ А.П. Лапінскене, А.І. Мальдзіс, *Перазовы сяброўскіх...*, *op. cit.*, с. 62-63; А. Lapinskienė, A. Maldzis, *Lietuvių-baltarusių...*, *op. cit.* p. 61–62.

⁶ А. Луцкевіч, *Дваццацілецьце Беларускае Сацыялістычнае Грамады*, [у:] А. Луцкевіч, *Да гісторыі беларускага руху*, укл. А. Сідарэвіч; 2-е выд., дап. і папр., Vilnius–Białystok 2010, с. 153; А.П. Лапінскене, А.І. Мальдзіс, *Перазовы сяброўскіх...*, *op. cit.*, с. 63; А. Lapinskienė, A. Maldzis, *Lietuvių-baltarusių...*, *op. cit.*, p. 62.

⁷ А. Луцкевіч, *За дваццаць пяць гадоў (1903–1928). Успаміны аб працы першых беларускіх палітычных арганізацый: Беларуска-Рэвалюцыйная Грамада, Беларуска-Сацыялістычная Грамада*, [у:] *idem*, *Да гісторыі беларускага руху*, *op. cit.*, с. 183; *Гісторыя беларускай кнігі. У 2 т., т. 2: Кніжнасць новай Беларусі (XIX–XXI стст.)*, навук. рэд. В.В. Антонаў, М.В. Нікалаеў, Мінск 2011, с. 44.

⁸ А.П. Лапінскене, А.І. Мальдзіс, *Перазовы сяброўскіх...*, *op. cit.*, с. 63–64; А. Lapinskienė, A. Maldzis, *Lietuvių-baltarusių...*, *op. cit.*, p. 62.

⁹ С. Кайрыс, *З маіх успамінаў пра Цётку*, [у:] *На суд гісторыі. Успаміны. Дыялогі*, укл. Б.І. Сачанка, Мінск 1994, с. 12–13, 15.

якой бачылі Літву ў *моўна-этнічных* граніцах. Левыя ж былі адкрыты да супрацоўніцтва з палякамі, беларусамі, яўрэямі, рускімі ў межах *гістарычнай* Літвы¹⁰.

14 верасня (2 кастрычніка) 1907 г. „Nasza Niwa” пісала:

Niedaŭna byŭ za hranicaju zjezd socjał-demokratycznej partii Litwy. Zjezd pareszyŭ pryłuczysca da Rasjejskaj socjał-demokratycznej raboczaj partii, utrymaŭszy z saboju [sic!] prawo damahacca aŭtonomii Litwy¹¹.

У літоўцаў у той час былі трохі лепшыя ўмовы для нацыянальнага развіцця, чым у беларусаў. Так, напрыклад, яшчэ 1 мая 1905 г. указам расійскага імператара Мікалая II было дазволена выкладаць літоўскую мову, як і польскую, у навучальных установах розных узроўняў, а таксама выкарыстоўваць літоўскую мову падчас навучання дзяцей арыфметыцы. Літоўскім грамадскім арганізацыям было дазволена засноўваць прыватныя пачатковыя школы (у 1908–1915 гг. улады ўскладнілі гэту работу)¹².

У сакавіку 1907 г. „Nasza Niwa” сведчыла:

[...] ŭ Polsce i ŭ Litwie dzieci wuczacca u swaich mowach, a heta zatym, szto tamaka ŭwieś narod, damahajuczysia mnoha czaho druhoha, ŭsio taki zawichniuŭsia na-sam-pierad zabrac ŭ swaje ruki szkołu¹³.

¹⁰ Č. Laurinavičius, *Moderniųjų lietuvių raida nuo kalbinės link teritorinės bendruomenės. Pirmą XX a. pusę*, [in:] *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, moksl. red. Č. Laurinavičius, Vilnius 2013, p. 21–23; R. Šarmaitis, *Nacionalinio išsivadavimo judėjimas Lietuvoje*, [in:] „Aušra“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje. Konferencijos medžiaga, red. kol.: J. Kubilius (pirm.) [ir kt.], Vilnius 1988, p. 27–37.

¹¹ *Z Bielarusi i Litwy. (Ad naszych korespondentów)*, „Nasza Niwa”, 2/14.09.1907, Nr 29, s. 5–6. У гэтым сэнсе аб’яднанне з агульнарасійскай партыяй пры захаванні літоўскіх нацыянальных мэт досыць паказальнае як выяўленне пэўнай прынцыповай для літоўскага руху пазіцыі, якая магла стаць узорам і для беларускіх дзеячаў. На VII з’ездзе ЛСДП, які адбыўся ў 1907 г., літоўская партыя выказалася за аб’яднанне з РСДРП. Але аб’яднання так і не адбылося, бо літоўскія сацыял-дэмакраты не хацелі пазбаўляцца арганізацыйнай самастойнасці і адмаўляцца ад ідэі літоўскай дзяржаўнасці (A. Vyšniauskas, *RSDDP ir imperijos „kultūringesnių sričių“ socialdemokratai*, [in:] *Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią*, sud. A. Eidintas, V. Kašauskienė, V. Pšibilskis, Vilnius 1989, p. 31–32).

¹² Д. Сталонас, *Польша или Русь? Литва в составе Российской империи*, Москва 2022, с. 315, 334–335.

¹³ Narodny Wuczyciel, *Ab nacionalizacji szkoły. (Hołas wuczyciela-bielarusa)*, „Nasza Niwa”, 16/29.03.1907, Nr 11, s. 3–5.

А ў кастрычніку 1907 г. газета паведамляла:

U Wilni skora adkrywajecca paczatkowoje dwuchklasnaje wuczyliszcze dla litwinou, hdzie buduć wuczyc dzieciej i pa litoušku. Na hetu szkołu afiarawali hroszy kolki ludziej. – Ciapier litwinom dazwolena wuczycsa ŭ ich mowie¹⁴.

Публіцыстыка літоўскіх дзеячаў таго часу, напрыклад, Антанаса Смятоны да 1907 г., сведчыць пра тое, што іх у той час хвалявалі тыя ж праблемы, што і беларусаў: адукацыя на літоўскай мове, фарміраванне літоўскай літаратурнай (пісьмовай) мовы і яе статус, рэлігійная праблематыка ў моўна-нацыянальным кантэксце і інш.¹⁵

„Nasza Niwa” ў заметцы пра пасяджэнне Дзяржаўнай думы Расійскай імперыі, якое адбылося 15 мая 1907 г., інфармавала:

Dwa litoŭskije deputaty Powilus i Bułat dawodzili Dumie, jak prawicielstwa zniczazało litoŭskije szkoły, zabaraniało nawat drukawać litoŭskije kniżki i starałasiasa tolki s katalika zrabić prawasłaŭnaho, z litwina – ruskaho¹⁶.

Літоўцы часта праяўлялі салідарнасць з беларусамі. 12 (25) кастрычніка 1907 г. „Nasza Niwa” пісала пра тое, што „ŭ Kownie adbyŭsia zjezd litoŭskich kabiet. Sabrałasiasa ich kale 300 – najbolsz wioskowych”¹⁷. А 10 (23) лістапада 1907 г. „Nasza Niwa” надрукавала „List da redakcii”, які даслала Anna Plejris-Pujdo ад імя „zjazdu litoŭskich kabiet – siekretar zjazdu” з падзякай „wilenskim remiesnikom-bielarusam, katoryje pryslali naszamu zjezdu swaje serdecznuje rawinszawannia”¹⁸. З гэтага можна зрабіць вывад аб доўжыні шырокай сетцы кантактаў паміж беларусамі і літоўцамі.

У 1906 г. у Вільні адбыўся з’езд беларускіх народных настаўнікаў (пры ўдзеле Канстанціна Міцкевіча), «памяшчэньне на які гасьцінна далі літвіны ў салі касцельнага дому пры сьв. Мікалаю»¹⁹.

У той жа час «Наша Нива» заклікала аднавіць Віленскі ўніверсітэт з выкладаннем «на усях мовах, якіе у нашым краю ёсць: па расейску і па польску, па беларуску, па літоўску і жыдоўску, як хто захочэ»²⁰.

¹⁴ [U Wilni skora adkrywajecca...], „Nasza Niwa”, 12/25.10.1907, Nr 31, s. 6.

¹⁵ A. Smetona, *Rinkiniai raštai*, sud. A. Eidintas, Kaunas 1990, p. 11–352.

¹⁶ *Hasudarstwienaja Duma*, „Nasza Niwa”, 25.05.1907, Nr 20, s. 2.

¹⁷ [Ū Kownie adbyŭsia zjezd litoŭskich kabiet...], „Nasza Niwa”, 12/25.10.1907, Nr 31, s. 7.

¹⁸ Anna Plejris-Pujdo, *List da redakcii*, „Nasza Niwa”, 10/23.11.1907, Nr 33, s. 7.

¹⁹ А. Луцкевіч, *Дваццацілецьце Беларускае...*, op. cit., с. 153.

²⁰ «Наша Нива», 22.12.1906, № 7, с. 7.

У сваю чаргу, беларусы, якія пражывалі ў Літве, удзельнічалі ў грамадска-палітычным жыцці гэтай зямлі. „Nasza Niwa” ў нумары за 11 лютага 1907 г., пішучы пра выбары ў Дзяржаўную думу Расійскай імперыі ў Коўне, паведамляла, што ў іх удзельнічалі „kowienskije mužyki, litwiny i bielarusy”, сярод іх — „wybarszczyk Kazik, bielarus z Brasłaŭskaj wołaści”, а таксама „Bielarus Bielun z Opsoŭskoj wołaści Nowoaleksandroŭskaho rawietu”²¹. Увогуле, Коўна не раз з’яўлялася на старонках беларускай газеты, што спрыяла пашырэнню ведаў чытачоў пра геаграфію Літвы. Так, у вершы „Pieśnia kale kałyski” Якуб Колас, апісваючы долю беларускага немаўляці ў дарослым жыцці, разважаў:

*Szto ciabie czekaje, syn? [...]
Budziesz ū letku ūsio chadzić
Na płyty, na zhony.
S Koŭna matce pryniasiesz
Choć garszet czyrwony*²².

«Наша Нива» ўвесь час друкавалася ў **віленскай друкарні**²³ **літоўца Марціна Кухты** (Martynas Kukta)²⁴.

14 сакавіка 1906 г. М. Кухта атрымаў пасведчанне віленскага губернатара № 3459 ад 10 сакавіка на адкрыццё друкарні. 18 сакавіка М. Кухта зняў памяшканне пад друкарню на вул. Дварцовай, д. 4, кв. 23. Прадпрыемства пачало дзейнічаць з мая. Друкарня выдавала прадукцыю на розных мовах, але пераважна па-літоўску і па-польску²⁵.

З усіх нумароў „Naszaj Niwy” за 1906–1907 гг. толькі № 33 за 10 (23) лістапада 1907 г. выдала „Drukarnia I. Blumowicza u Wilnie”, што тлумачылася рэдакцыяй наступнай прычынай:

²¹ „Litwin”, *Wybary ū Kownie*, „Nasza Niwa”, 11.02.1907, Nr 6, s. 6.

²² Jakub Kołas, *Pieśnia kale kałyski*, „Nasza Niwa”, 20.04.1907, Nr 16, s. 1.

²³ У 1906–1907 гг. па адрасе: «Друкарня М. Кухты, Дворцовая, д. № 4» („Drukarnia M. Kuchty, Dworcowaia, d. № 4”); „Drukarnia M. Kuchty Dwarcowaia, d. № 4”); цяпер — Universiteto gatvė 4.

²⁴ М. Смолкін, *Плямы царскай цензуры. Па матэрыялах архіваў*, «Полымя» 1966, № 3, с. 165; V. Merkys, *Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915 m.*, [in:] *Is lietuvių kultūros istorijos*, t. VII: *Spauda ir spaustuvis*, red. kol.: J. Jurginis (ats. red.) [ir kt.], Vilnius 1972, p. 202–203; М. Трус, «Я не самотны...»: *выдавец Марцін Кухта ў сямейным інтэр’еры*, «Беларускі гістарычны часопіс» 2021, № 11, с. 3–9.

²⁵ М. Смолкін, *Плямы царскай...*, op. cit., с. 165; V. Merkys, *Lietuvos poligrafijos...*, op. cit., p. 202–203.

Drukarnia Kuchty, hdzie drukawałaś „Nasza Niwa”, na niejaki czas zakryta hienerał-hubernatorom. Ŭ druhoj drukarni nima ũsich patrebnych liter, niechaj czytacieli wybaczajuć za abmyłki ũ hazeci i za toje, szto jana spaźniłasia²⁶.

Друкарня М. Кухты была закрыта 11 лістапада 1907 г. у сувязі з тым, што, паводле даных ахраннага аддзялення паліцыі, тайна друкавала творы антыўрадавага зместу²⁷. У прыватнасці, Кухту абвінавачвалі ў выданні недазволенага цэнзурай зборніка вершаў беларускай паэтэсы А. Пашкевіч «Скрыпка беларуска Гаўрылы зь Палацка», які на самай справе выйшаў у 1906 г. у Жоўкве, у Галіцыі, на тэрыторыі Аўстра-Венгрыі (цяпер Украіна; Кухта ў размове з паліцыяй выказаў думку, што кніга выйшла ў Санкт-Пецярбургу)²⁸.

Паводле супрацоўніка «Нашай Нивы» Х. Імшэнніка, друкарня Кухты адкрывала для рэдакцыі беларускай газеты доўгатэрміновы крэдыт — нават да пяці-шасці нумароў:

Набор газэты каштаваў 45 руб. за адзін нумар на абодвух шрыфтах. Калі ўжо доўг рэдакцыі падыходзіў да 300 руб., у такія часы ўласнік друкарні М. Кухта вельмі часта наведваўся ў рэдакцыю і рашуча вымагаў выплаціць грошы з пагрозай, што далей у крэдыт ён нізавошта друкаваць болей «Нашай Нивы» ня будзе. Неабходна было мець шмат вытрыманасці [...], каб [...] вымаліць адцяжку выплаты грошай грамадзяніну Кухту, які, трэ' заўважыць, найчасейей згаджаўся і чакаў, пакуль у «Нашай Ніве» зьявяцца грошы. [...]

Ня зрэдка [sic!] былі і такія выпадкі, калі сам рэдактар [газеты «Наша Ніва». — В.К.] А. Уласаў абыходзіў у Вільні сваіх знаёмых, найчасейей рэвалюцыйна-настроеных настаўнікаў і збіраў па 3–5 руб., каб выплаціць запазычанасць М. Кухту і ў належны тэрмін выпусьціць чарговы нумар «Нашай Нивы»²⁹.

Увогуле, паводле ўсіх параметраў літоўскі рух апырэджаваў беларускі. Сучаснік падзей пачатку ХХ ст. польскі публіцыст Леан Васілеўскі сведчыў у 1907 г.:

²⁶ „Nasza Niwa”, 10/23.11.1907, № 33, s. 1.

²⁷ М. Смолкін, *Плямы царскай...*, op. cit., с. 164–165.

²⁸ *Кніга Беларусі. 1517–1917. Зводны каталог*, скл. Г.Я. Галенчанка [і інш.], навук. рэд. С.Х. Александровіч [і інш.], Мінск 1986, с. 259; *Martynas Kukta*, <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=194> [доступ: 20.03.2022]; V. Merkys, *Lietuvos poligrafijos...*, op. cit., p. 203.

²⁹ Х. Імшэннік, «Наша Ніва» і дваццацігадовы юбілей беларускае пэрыодычнае прэсы, «Польмя» 1926, № 7, с. 55–56.

Narodowy ruch białoruski w porównaniu z litewskim jest niezmiernie słaby i losy jego dotychczas są bardzo niepewne³⁰.

Такім чынам, беларускія нацыянальныя актывісты адчувалі значную падтрымку з боку літоўскіх дзеячаў і арганізацый у Вільні ў пачатку арганізацыі ўласнага нацыянальнага руху, органамі якога з'яўляліся «Наша Доля» і «Наша Нива».

Беларускія выданні распаўсюджвала **Літоўская кнігарня**³¹ **Марыі Пясяцкайце-Шлапялене** (Marija Piaseckaitė-Šlapelienė)³². Як яна сама ўспамінала, у той час беларусы яшчэ не мелі сваёй кнігарні, таму ў літоўскай кнігарні была і беларуская літаратура: кнігі, газеты, паштоўкі і да т.п.³³

Літоўская кнігарня прадавала «рожныя беларускія кніжкі», як паведамляла ў першым нумары «Наша Доля»:

Элементар беларуски, Казки, Вязанка [sic!], Дудка Бурачка-Богушэвича, Скрыпка Беларуска, Смык Беларуски, Песни, Што такое свабода и другіе³⁴.

«Наша Нива», аднак, з цяжкасцю даходзіла да той аўдыторыі, на якую арыентавалася, — да сялян, перш за ўсё па матэрыяльных прычынах. Гэту праблему разумелі і ў самой газеце:

[...] nasz muzyk-bielarus nie paznaŭ jeszcze smaku u czytanni hazet, knih, i na hazetu i knihu jon paziraje, jak na pustuju zabawu, i stracić lizsni hrosz na hetyje reczy naszamu bielarusu i ŭ hoławu nie prychodzić. Za toje jon znaje smak u harecy i na harełku hatoŭ addać aposzni hrosz, zarobleny krywawaj pracaj.

Адначасова прыводзіўся пазітыўны прыклад літоўцаў:

³⁰ L. W. [Leon Wasilewski], *Litwa i jej ludy*, Warszawa 1907, s. 53.

³¹ «Падписка примамаецца і прадаюцца атдзельныя нумэры газеты: 1) У Кант. «Нашай Нивы» — Бальшая Погулянка дом № 17 кв. 20. 2) У Кнігарні «Знаніе» — Георгіеўскі праспэкт дом № 14. 3) У Кнігарні Літоўскай М. Пясяцкай-Шлапэлліс, Домініканская вуліца дом № 13» («Наша Нива», 24.11/7.12.1906, № 3, с. 1).

³² *Marijos ir Jurgio Šlapelių archyvas*, par. V. Žukas, Vilnius 2006; В. А. Корбут, *Роля Марыі Пясяцкайце-Шлапялене і яе Літоўскай кнігарні ў Вільні ў пашырэнні беларускамоўнага друку на пачатку ХХ ст.*, [у:] *Матэрыялы ХП Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў «Кніжная культура Беларусі: погляд праз стагоддзі»*. Мінск, 7–8 красавіка 2016 г., Мінск 2016, с. 174–179; idem, *Кнігарня Марыі*, «Беларуская думка» 2016, № 4, с. 99–103.

³³ *Marijos ir Jurgio Šlapelių...*, op. cit., p. 31.

³⁴ «Наша Доля», 1.09.1906, № 1, с. 8.

Tak ličioęcy (kleūsi) ciapier parazumnieli i cełymi wioskami adrekajuęca pić harełku, tak szto manapolki zakrywajęca u Litwie, bo nima handlu. Zatoje skroź pa wioskach czytajuć hazety³⁵.

Дарэчы, у літоўскім руху змаганне за цвярозасць пачалося яшчэ ў XIX ст.³⁶

31 жніўня 1907 г. «Наша Нива» выйшла з фотаздымкам на першай старонцы з подпісам: «Вильня — дауней сталічнае места Литвы и Белая Руси»³⁷. На фотаздымку адлюстраваны від Вільні з раёна Паплавы — з Замкавай гарой у цэнтры кадра. Гэтым самым упершыню ў беларускім друку было заяўлена аб «праве» беларусаў (нараўне з літоўцамі) на **Вільню**, як агульную сталіцу.

У той жа час літоўска-беларуска-польская цераспалосіца ў Віленскай і сумежных губернях³⁸ у пачатку XX ст., здаецца, яшчэ не з’яўлялася прадметам беларуска-літоўскіх тэрытарыяльных спрэчак. Прынамсі, такога роду дыскусіі на старонках першых беларускіх газет у 1906–1907 гг. не адлюстраваны.

Паводле А. Луцкевіча,

зь беларускага боку (на зьездах краёвае інтэлігенцыі ў Вільні ў 1904 г., на міжпартыйных канфэрэнцыях там жа ў 1905–[190]6 гг.) выстаўляецца ідэя адбудовы колішняга Вялікага Княства Літоўскага як беларуска-літоўскай фэдэрацыі³⁹.

³⁵ К., [Nichto i nisztu nie wyciahwaje tak mnoha hroszaj...], „Nasza Niwa”, 28.09.1907, Nr 30, s. 7–8.

³⁶ E. Aleksandravičius, *Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje* (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, [t.] II), Vilnius 1991.

³⁷ «Наша Нива», 31.08.1907, № 28, с. 1.

³⁸ Е. Е. Шпряев, *Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах*, Минск 1991; V. Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius 2006, p. 68–126; P. Gaučas, *Lietuvių-gudų kalbų paribio etnolingvistinė situacija 1795–1914 m.*, [in:] *Lietuvos rytai*, sud. K. Garšva, L. Grumadienė, Vilnius 1993; Z. Medišauskienė, *Laikas – Erdvė – Žmogus*, [in:] T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknys, *Lietuvos istorija*, t. VIII, d. 1: *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, red. kol.: A. Dubonis [ir kt.], ats. red. R. Miknys, Vilnius 2011, p. 74–133 (с. 106–107, 126–127 — карты этнічнага складу насельніцтва Літвы [і пагранічных зямель Беларусі] у сярэдзіне XIX ст. і ў пачатку XX ст.); *Lietuvos nacionalinis atlasas*, t. II, Vilnius 2016, p. 43; *Baltarusija*, [in:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, II t. *Arktis – Beketas*, Vilnius 2002, p. 540–541 (карты).

³⁹ А. Луцкевіч, *Палітычныя лэзунгі беларускага руху*, [у:] А. Луцкевіч, *Да гісторыі беларускага руху*, ор. сіт., с. 97. На з’ездзе «краёвае інтэлігенцыі» прысутнічалі Алаіза Пашкевіч і іншыя віленскія беларускія дзеячы, Аляксандр Уласаў з Радашковіч і Антон і Ян Луцкевічы з Мінска [апошні быў дакладчыкам] (А. Луцкевіч, *За дваццаць пяць гадоў...*,

У той жа час літоўцы працягвалі змагацца за самавызначэнне ў рамках Расійскай імперыі, на што ў сакавіку 1907 г. звяртала ўвагу „Nasza Niwa”:

Niedaŭna pięć deputatoŭ litwiноŭ z Kowienskiej huberni nadrukawali ũ hazetach swaju „deklaracjju”, abo zajaŭlennie, czaho majucca jany dabiwacca ũ Dumie dla czatyroch hubernij naszaho kraju: Kowienskiej, Suwalskiej, Hrodzienskiej i Wilenskiej. [...] Heta ũsio maje dać ũžo swoj Sejm – Duma tutejszaja, wybranaja dla naszaho kraju ahulnym, roŭnym, prostym i tajnym padaniem hołasu⁴⁰.

Пішучы пра суседні **народ і краіну**, беларускія газеты выкарыстоўвалі наступныя лексемы:

ЛІТВА: Литва (Пруская часць яе, што пад немцам)⁴¹; *Litwa*⁴²; *Litwa! – rodna ziemiелka*⁴³; *u ziemlu Litwy*⁴⁴; *na hranicy Polsczy i Litwy*⁴⁵;

ЛІТВІН: *litwin*⁴⁶; *mużyki litwiny*⁴⁷; *litwinu Ešerys’u*; „*Hołas litwina da bielarusou*”⁴⁸; *deputaty-litwiny ad Kowienskoj hub.*⁴⁹ (пол. *Litwin, Litwini*, рус. *литвин, литвины*);

ЛІТОВЕЦ: *litoŭcy*⁵⁰ (рус. *литовец, литовцы*);

ЛІТОВСЬКІ: *litoŭskie = litouskija*⁵¹; *jak prawicielstwa znicztažalo litoŭskije szkoły, zabaraniato nawat drukawać litoŭskije knižki i starałasia tolki s katalika zrabić prawasłaŭnaho, z litwina – ruskaho*⁵²; *Litoŭskije mużyki*⁵³;

ПА-ЛІТОВСЬКУ: *na litoŭску*⁵⁴; *wuczyliszcze dla litwinoŭ, hdzie buduć wuczyc dzieciej i pa litoŭsku*⁵⁵.

ор. cit., с. 174). Магчыма, гэта быў адзін і той жа з’езд, які адбыўся ў 1905 г., а дата 1904 г. недакладная.

⁴⁰ Н., *Źaszcze ab ziemiелnaj sprawi u nas*, „Nasza Niwa”, 23.03.1907, № 12, s. 6–7.

⁴¹ «Наша Нива» 1906, № 7.

⁴² „Nasza Niwa” 1907, № 12.

⁴³ „Nasza Niwa” 1907, № 23.

⁴⁴ „Nasza Niwa” 1906, № 1.

⁴⁵ „Nasza Niwa” 1906, № 4.

⁴⁶ „Nasza Dola” 1906, № 5.

⁴⁷ „Nasza Niwa” 1907, № 6, 27.

⁴⁸ „Nasza Niwa” 1907, № 8.

⁴⁹ „Nasza Niwa” 1907, № 9.

⁵⁰ „Nasza Niwa” 1906, № 1.

⁵¹ «Наша Доля» 1906, № 1; „Nasza Dola” 1906, № 1.

⁵² „Nasza Niwa” 1907, № 20.

⁵³ „Nasza Niwa” 1907, № 32.

⁵⁴ «Наша Нива» 1906, № 7.

⁵⁵ „Nasza Niwa” 1907, № 31.

У асобную групу варта вылучыць уласныя назвы з кампанентам «літоўскі»:

ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ: *Pisaŭ pra „Litwu”, nazywajuczy hetak uwieś nasz kraj Bielarusko-Litoŭski, katory kaliś stanawiuŭ niezaleźnaje Wialikaje Kniaźestwa Litoŭskaje*⁵⁶;

БРЭСТ-ЛІТОЎСКИ: *Brest-Litoŭski*⁵⁷; *Brest-Litoušk*⁵⁸; *Brest-Litoŭsk*⁵⁹;

ВЫСОКАЕ-ЛІТОЎСКАЕ: *ŭ Wysokim-Litoŭskim*⁶⁰;

КАМЕНЕЦ-ЛІТОЎСКИ: *Kamieniec-Litoŭski*⁶¹; *u Kamiencu-Litoŭskim*⁶².

У (старабела)рускай мове была вядома форма *литвин*, аднак нельга выключыць яе паходжання з польскай мовы. У беларускіх гаворках вядомы наступныя формы гэтага этноніма: *ліцвяк*, *ліцвін*, *лецвяк*, *літвін*, *літвячка*⁶³. Я. Луцкевіч у нарысе «Жменя слоў пра Белу Русь»⁶⁴, напісаным да 1904 г. і не апублікаваным пры жыцці аўтара, выкарыстоўваў форму этноніма *Литвиноў*.

З прыведзеных прыкладаў вынікае, што для абазначэння жыхароў Літвы і асоб літоўскай нацыянальнасці ў першых беларускіх газетах у 1906–1907 гг. выкарыстоўваліся лексемы *litwin*, *litwiny* і толькі адзін раз *litoŭcy*. Пры гэтым формы *литвин*, *літвін*, *Litwin*, *літоўски*, *літоўскі*, *litoŭski* адзначаны ў «Нашай Ниве» і ў наступныя гады⁶⁵.

Форма *litwin* звязана перш за ўсё з уплывам польскай пісьменнасці, а *litoŭcy*, праўдападобна, з рускай. Зрэшты, і ў рускай мове слова

⁵⁶ „Nasza Niwa” 1907, Nr 23.

⁵⁷ „Nasza Niwa” 1907, Nr 10.

⁵⁸ „Nasza Niwa” 1907, Nr 33.

⁵⁹ „Nasza Niwa” 1907, Nr 31.

⁶⁰ „Nasza Niwa” 1907, Nr 1.

⁶¹ „Nasza Niwa” 1907, Nr 8.

⁶² „Nasza Niwa” 1907, Nr 1.

⁶³ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 6: Л–М, укл. І.І. Лучыц-Федарэц, рэд. В.У. Мартынаў, Мінск 1990, с. 12.

⁶⁴ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, f. 21–366, l. 45r–48v: [Я. Луцкевіч], *Жменя слоў пра Белу Русь яе гісторію літаратуры і нац. узвыжэння пачаткі*. У 2016 г. апублікаваны фрагмент з адаптацыяй да сучаснай беларускай мовы і правапісу і з вялікай колькасцю тэкстуальных памылак (*Вястун «нашаніўскай» эпохі. Старонкамі жыцця і пісьма Івана Луцкевіча. Да 135-х угодкаў нараджэння (09.06.1881 — 20.08.1919)*, [у:] *Скарыніч. Літаратурна-навуковы дадавак*, вып. 11, укл. А. Каўка, В. Чайчыц, Москва 2016, с. 248–251).

⁶⁵ *Слоўнік мовы «Нашай нівы». 1906–1915. У 5 т.*, т. 2: Д–Н, укл.: І. А. Гапоненка [і інш.], навук. рэд. В.П. Лемцогова, Мінск 2007, с. 473–474.

литвин функцыянавала⁶⁶ (параўн. у творах заходнерускага публіцыста Міхаіла Каяловіча [1860-я г.]⁶⁷, у рускага этнографа Пампея Баццюшкава [1890-я г.]⁶⁸). Формы *Литвины* і *Литовцюв* з перавагай першай адзначаны ў расійскім афіцыйным выданні на беларускім і маларускім (украінскім) дыялектах «Разказы на б'лорусскомъ нарѣчїи», што ўбачыла свет у Вільні ў 1863 г.⁶⁹

Запісы Івана Насовіча сярэдзіны XIX ст. з усходняй Беларусі фіксуюць наступныя формы: *Литвинъ, якъ линъ; Литвяки по нашему не говоруць*⁷⁰.

У мове першых беларускіх газет выкарыстоўваецца толькі форма *й Litwie*, якая падтрымлівалася як тагачасным польскім узусам (*w Litwie*, але і: *na Litwie*)⁷¹, так і рускім (*въ Литвѣ*). Параўн. ранейшыя прыклады словаўжывання: у беларускім тэксце: *na Litwie* — у Ф. Багушэвіча (1891 г.)⁷²; у польскіх: *na Litwie* — у А. Міцкевіча (1834 г.)⁷³, А. Валіцкага (1873 г.)⁷⁴; *w Litwie, na Litwie* — у В. Дуніна-Марцінкевіча (1857 г.)⁷⁵.

З першага нумара «Нашай Доли» ў ёй з'явілася пастаянная рубрыка «**З Беларусі і Літвы**», якая прысутнічала таксама ў «Нашай Ниве», што можа сведчыць пра тое, што Беларусь успрымалася беларускімі дзеячамі як адно цэлае з Літвой:

⁶⁶ K. Būga, *Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai*, [in:] idem, *Rinktiniai raštai. 3 tomai*, t. III, sud. Z. Zinkevičius, Vilnius 1961, p. 85.

⁶⁷ М. О. Коялович, *Чтения по истории Западной России*, Санкт-Петербург 2020, с. 7 і наст.

⁶⁸ *Б'лоруссія и Литва. Историческія судьбы С'веро-Западнаго края*, издано П.Н. Батюшковымъ, С.-Петербургъ 1890, с. 1–2.

⁶⁹ А. Латышонак, *Гутарка «царкоўнага старасты Янкі» зь «Яськам, гаспадарам з-пад Вільні»*, [у:] idem, *Нацыянальнасьць — Беларус*, навук. рэд. А. Пашкевіч; 2-е выд., дап. і папр., Vilnius—Białystok 2012, с. 475–478.

⁷⁰ *Словарь б'лорусскаго нарѣчїа*, сост. И.И. Носовичемъ, Санктпетербургъ 1870, с. 269.

⁷¹ M. Łaziński, *Przymyki na, w oraz do przed nazwami państw, krajów i krain. Historia i współczesne wahania normatywne*, „Język Polski” 2022, R. CII, z. 1, s. 26–40.

⁷² *Dudka białaruskaja Macieja Buraczka*, Kraków 1891, s. V.

⁷³ *Pan Tadeusz, czyli ostatni zajazd na Litwie. Historja szlachecka z r. 1811 i 1812, we dwunastu księgach, wierszem*, przez Adama Mickiewicza. Tom pierwszy, Paryż 1834.

⁷⁴ *Stanisław Moniuszko*, przez A. Walickiego. (*Z portretem i z dodatkiem kartki nut*), Warszawa 1873, s. 30.

⁷⁵ *Dudarz białoruski, czyli wszystkiego potrosze*. Przez Wincentego Dunin Marcinkiewicza, Mińsk 1857, s. 45.

БЕЛАРУСЬ І ЛІТВА: *З Беларусу и Литвы*⁷⁶; *Z Bielarusi i Litwy*⁷⁷; *Na hetych dniach ministerstwa atpuścila na usiu Bielarusi i Litwu 300 tysiacz rubloj na atkryccie narodnych wuczyliszcz*⁷⁸;

НАША БЕЛАРУСЬ І ЛІТВА: *mnoha narodu z naszaj Bielarusi i Litwy*⁷⁹;

ЛІТВА І БЕЛАЯ РУСЬ: *kaliś stalica Nawahrudzkaho wojewodztwa, a jeszcze daŭniej – Litwy i Bielaj Rusi*⁸⁰; *byŭ daŭniej i ŭ Wilni uniwersytet, kudy ŭsia Litwa i Bielaja Ruś pasylali synoŭ swaich na nawuku*⁸¹;

БЕЛАРУСЬ, ЛІТВА І ПОЛЬШЧА: *9 hubernij Bielarusi, Litwy i Polszczy*⁸²;

ПОЛЬШЧА, ЛІТВА І БЕЛАРУСЬ НАША: *Polszcza, Litwa i Bielarusi nasza byli niezależnym hasudarstwam*⁸³;

ПОЛЬШЧА, ЛІТВА І БЕЛАЯ РУСЬ: *narod Polszczy, Litwy i Bielaj Rusi*⁸⁴;

НАШ КРАЙ БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКІ: *Pisaŭ pra „Litwu”, nazywajuczy hetak uwieś nasz kraj Bielarusko-Litoŭski, katory kaliś stanawiŭ niezależnaje Wialikaje Kniażestwa Litoŭskaje*⁸⁵;

ГУБЕРНІ БЕЛАРУСКІЯ І ЛІТОЎСКІЯ: *ŭ hranicach tak-zwanych „okrain”, znaczyć, ŭ huberniach bielaruskich i litoŭskich*⁸⁶;

ЛІТВИНЫ І БЕЛАРУСЫ: *Kowienskije mużyki, litwiny i bielarusy*⁸⁷.

Звяртае на сябе ўвагу розніца ў словаўжыванні. Так, гаворачы пра «Беларусь і Літву», слова «Беларусь» ставіцца на першае месца. У той жа час у выразе «Літва і Белая Русь» апошняя займае сталае другое месца.

У рукапісе Я. Луцкевіча першай паловы 1900-х гг. сустракаюцца наступныя словазлучэнні:

*Белоруси и Литвы; У Литве и Белоруси и Малоруси; з Литвою и Белорусью; Литвы и Белоруси; Литву Белоруць*⁸⁸.

⁷⁶ «Наша Доля» 1906, № 2; «Наша Нива» 1907, № 3, 17.

⁷⁷ „Nasza Dola” 1906, Nr 2, 5.

⁷⁸ „Nasza Niwa” 1907, Nr 29.

⁷⁹ „Nasza Niwa” 1907, Nr 31.

⁸⁰ „Nasza Niwa” 1906, Nr 2.

⁸¹ „Nasza Niwa” 1907, Nr 33.

⁸² „Nasza Niwa” 1907, Nr 20.

⁸³ „Nasza Niwa” 1907, Nr 21.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ „Nasza Niwa” 1907, Nr 23.

⁸⁶ „Nasza Niwa” 1907, Nr 36.

⁸⁷ „Nasza Niwa” 1907, Nr 6.

⁸⁸ [Я. Луцкевіч], *Жменя слоў...*, op. cit.

Ідэя аб адзінстве інтарэсаў жыхароў Беларусі і Літвы і іх супрацьпастаўленне Расіі прасочваюцца ў розных публікацыях газеты „*Nasza Niwa*”. Напрыклад, у матэрыяле пра разгляд зямельнага пытання Дзяржаўнай думай Расійскай імперыі беларускае выданне пісала:

Sprawa heta – wielmi ważnaja: jana datycze najbolszaj czaści narodu ūsiaje Rasiie, a tak sama i naszaj Biełarusi, i Litwy⁸⁹.

У кастрычніку 1907 г. у матэрыяле, прысвечаным працоўнай эміграцыі, „*Nasza Niwa*” пісала пра Беларусь і Літву як пра адзін край:

Ciapier wielmi mnoha narodu z naszaj Biełarusi i Litwy jedzie szukać pracy i chleba ū dalokich czużych krajoch⁹⁰.

Гэту тэндэнцыю можна было б разглядаць у кантэксце зародкаў фарміравання ў беларускім нацыянальным руху ідэі грамадзянскай, а не толькі этнічнай (лінгвістычнай) нацыі.

Уяўленні пра Беларусь у гістарычнай сувязі з Літвой, бадай, былі запызчаны дзеячамі беларускага нацыянальнага руху з тагачаснага ўзусу. «Літва і Беларусь» (бадай, радзей, «Беларусь і Літва», прычым гэты варыянт — часцей у рускамоўнай літаратуры) у пачатку ХХ ст. быў устойлівым выразам (вобразам) як у польскай, так і ў рускамоўнай публіцыстыцы⁹¹, на картах⁹².

Этнаграф Пампей Бацюшкаў у працы «Бѣлоруссія и Литва. Историческія судьбы Сѣверо-Западнаго края», выдадзенай у 1890 г., тлумачыў:

[...] въ настоящее время подѣ Бѣлоруссіею въ тѣсномъ смыслѣ извѣстны двѣ нынѣшнія губерніи Могилевская и Витебская, за исключеніемъ трехъ уѣздовъ

⁸⁹ Н., *Źaszcze ab ziemielnaj...*, op. cit. s. 6–7.

⁹⁰ *Ab pierasielenniu*, „*Nasza Niwa*”, 12/25.10.1907, № 31, s. 2.

⁹¹ *Живописная Россія. Отечество наше в его земельномъ, историческомъ, племенномъ, экономическомъ и бытовомъ значеніи*, т. III, ч. 1: *Литовское Польшье*; ч. 2: *Бѣлорусское Польшье*, общ. ред. П.П. Семеновъ, С.-Петербург–Москва 1882; *Россія. Полное географическое описание нашего отечества: настольная и дорожная книга для русскихъ людей*, ред. В.П. Семеновъ, общ. рук. П.П. Семеновъ, В.И. Ламанскій, т. IX: *Верхнее Поднѣпровье и Бѣлоруссія*, сост. В.П. Семеновъ [и др.], С.-Петербургъ 1905; *Бѣлоруссія и Литва...*, op. cit.; *Przewodnik po Litwie i Białej Rusi*, oprac. N. Rouba, Wilno [b. r.].

⁹² *Mapa sześciu gubernji Litwy i Białej Rusi*, oprac. B. Hertz, [B. m.] [b. r.].

послѣдней Динабургскаго, Люцинскаго и Рѣжицкаго. Но бѣлоруссы живутъ также в губерніяхъ Минской и Гродненской, за исключеніемъ южныхъ уѣздовъ ихъ, занятыхъ малороссамн, въ большей части Виленской губерніи, за исключеніемъ сѣверо-западнаго угла ея, и въ Смоленской губерніи.

Баццюшкаў рэзюмаваў:

Такимъ образомъ, бѣлоруссы и литвины въ настоящее время населяютъ почти весь Сѣверо-Западный край Россіи, въ иныхъ случаяхъ переступая за его предѣлы, а въ другихъ — не достигая ихъ. Поэтому исторія Бѣлоруссіи и Литвы можетъ быть отождествлена съ исторіей Сѣверо-Западнаго края Россіи⁹³.

Гэта атаясамліванне было запазычана і беларускімі нацыянальнымі дзеячамі, якія ведалі адпаведную літаратуру.

У польскамоўным асяроддзі Беларусі і Літвы, з якім ментальна былі звязаны выдаўцы беларускай прэсы, у 1900-я г. панавала ўяўленне пра адміністрацыйныя граніцы Літвы і Беларусі ў межах Расійскай імперыі, якія ўключалі шэсць губерняў, аднак у той час пад *Беларуссю* разумелася не абавязкова тэрыторыя населеная беларускамоўным насельніцтвам, а пад *Літвой* — літоўскамоўным, параўн.:

Z powyższych sześciu gub. trzy pierwsze, t. j. wileńską, kowieńską, i grodzieńską nazywamy zazwyczaj **Litwą**⁹⁴ [тут і далей выдзяленне аўтара, публіцыста Напалеона Роўбы. — *B.K.*], trzy zaś ostatnie – t. j. mińską, witebską i mohylowską – **Białorusią**⁹⁵.

Пры гэтым існавала разуменне, „że nie może tu być mowy o całości Litwy”,

gdyż do tego należałoby jeszcze zająć część Prus Książęcych oraz spory szmat gubernji suwalskiej z Królestwa Polskiego. Jak niemniej i z tej Białejrusi trzeba by wykreślić spore wycinki, np. z Podlasia, na rzecz ziem etnograficznie polskich⁹⁶.

⁹³ *Бѣлоруссія и Литва...*, op. cit. с. 1–2.

⁹⁴ Тыя ж губерні называе літоўскімі і Л. Васілеўскі: L. Wasilewski, *Litwa i Białoruś. Przeszość – teraźniejszość – tendencje rozwojowe*, Kraków [1912], s. XIV.

⁹⁵ *Przewodnik po Litwie...*, op. cit., s. 3.

⁹⁶ *Ibidem*.

Н. Роўба ў іншых публікацыях карыстаўся тымі ж выразамі, якія мы сустракаем і ў першых беларускіх газетах: „на Litwie i Białorusi”, „litewsko-białoruski”, „Biała Ruś” — напрыклад, у нарысе пра польска-беларускага паэта Францішка Багушэвіча, апублікаваным у красавіку 1906 г.⁹⁷, што пацвярджае ўстойлівасць гэтых словазлучэнняў і пранікненне іх у беларускую пісьменнасць з польскай публіцыстыкі.

Л. Васілеўскі тлумачыў у пачатку 1910-х гг., што пад Літвой разумеюць розныя паняцці, але

przeważna większość Polaków rozumie go – jako określenie całego terytorjum, które dawniej mniej więcej stanowiło W. ks. Litewskie, dziś zaś tworzy 6 gubernji kraju „Północno-zachodniego”⁹⁸.

Васілеўскі ўдакладняў:

„Litwą” można nazywać terytorjum, na którym mieszka ludność, posługująca się językiem litewsko-żmudzkiem.

Васілеўскі дадаваў яшчэ адно значэнне паняцця «Літва», „propagowane obecnie jak najusilniej przez narodowców litewskich”:

[...] terytorjum, na którym mieszka ludność, mówiąca językiem litewsko-żmudzkiem, oraz ludność, która się posługuje językiem polskim, gwarą polsko-białoruską lub językiem białoruskim, a która według badań historyków i etnografów mówiła niegdyś po litewsku.

У той жа час даследчык адзначаў і «новую» тэндэнцыю:

W ostatnich czasach rozpowszechnia się nieco odmienna terminologia. Mianowicie, zamiast „Litwa” mówi się „Litwa i Białoruś”⁹⁹.

Аднак, як бачым з прыведзеных прыкладаў, гэта не новая тэрміналогія: яна выкарыстоўвалася прынамсі з 1860-х гг.

Антон Луцкевіч у 1920 г. успамінаў, што «шуканьне апоры ў суседзяў — без Маскоўшчыны — характарызуе ўсю палітычную работу беларусаў ад 1905 года»:

⁹⁷ N. Rouba, *Poeta Białej Rusi*, „Kurjer Litewski”, 15/28.04.1906, Nr 84 (185), s. 1.

⁹⁸ L. Wasilewski, *Litwa i Białoruś...*, op. cit., s. XIII.

⁹⁹ Ibidem, s. XIV.

На першым месцы тут стаяла Літва, з каторай Беларусь некалі станавіла адну дзяржаву і з каторай да апошніх дзён становіць адзін суцэльны гаспадарскі арганізм, ахрышчаны царскім урадам імем «Северо-Западный Край»¹⁰⁰.

Такім чынам, у свядомасці і ўзусе тагачаснага як польскага, так і заходне-нерускага рэгіянальнага і беларускага нацыянальнага грамадска-палітычных і культурных рухаў склаўся ўстойлівы ланцуг блізказначных паняццяў: *Вялікае Княства Літоўскае — Паўночна-Заходні край — Літва і Беларусь*, якія мелі перш за ўсё гісторыка-геаграфічны і палітычны змест. На старонках «Нашай Доли» і «Нашай Нивы» выраз «Беларусь и Литва» замацаваўся менавіта ў гэтым кантэксце. Гэта дуалістычнае бачанне роднага краю не супадала з тэрыторыяй Беларусі як арэалам пражывання беларускага (беларускамоўнага) насельніцтва.

Праўда, вобраз «Беларусі і Літвы» не існаваў у масавай свядомасці беларускамоўнага насельніцтва, а быў кніжны. Розныя моўныя і гістарычныя тэрміны не ўступалі, аднак, у супярэчнасць з ідэяй беларускіх публіцыстаў аб самастойнасці беларускай нацыі і беларускай мовы.

І хаця на старонках „*Naszaj Niwy*” час ад часу падкрэслівалася агульнасць лёсаў „*Litwy i Biełoje Rusi*” ў мінулым, асабліва ў перыяд ВКЛ¹⁰¹, напрыклад, у вершы „*Nioman*” Якуб Колас адрозніваў „*kraj rodny Biełarusamużyka*” і „*ziemlu Litwy*”:

*Pierarezaŭ kraj ty rodny
Biełarusamużyka..... [sic!]
O nasz czysty, nasz swobodny
Nioman, bystraja reka!*

*Ty ciaczysz daloka – znaju:
Ŭ ziemlu Litwy i niemcoŭ..... [sic!]
Raskaży-ż czużomu kraju
Pra żywio twaich synoŭ!.... [sic!]*¹⁰²

У рэдакцыі „*Naszaj Niwy*” разумелі патрэбу фарміравання нацыянальнай гістарыяграфіі. У першым нумары за 1907 г. рэдакцыя „*Naszaj Niwy*”

¹⁰⁰ А. Луцкевіч, *Палітычныя лезунгі...*, оп. cit., с. 96.

¹⁰¹ Ščastny, [*Zamczyszczze Liszkoŭ*], „*Nasza Niwa*”, 10/23.11.1906, Nr 1, s. 5; Szczastny, [*Zamczyszczze u Nawahrudku*], „*Nasza Niwa*”, 17/30.11.1906, Nr 2, s. 1.

¹⁰² Jakub Kolas, *Nioman*, „*Nasza Niwa*”, 10/23.11.1906, Nr 1, s. 6.

са скрухай пісала чытачу — „P. Januku Bielamu, Simna, Suwał. hub.” [цяпер г. Сімнас у Аліцкім раёне Літвы]:

Pakul szto nima kniżki da nawuki historji ŭ bielaruskaj mowi, dobrab było kab chto ŭziaŭsia napisać jaje¹⁰³.

Адным з першых, хто пачаў асэнсоўваць і інтэрпрэтаваць гісторыю ў беларускім нацыянальным кантэксце, быў Ян Луцкевіч. У нарысе «Жменя слоў пра Белу Русь»¹⁰⁴ ён выклаў сваё бачанне гісторыі Русі і Полацка, Вялікага Княства Літоўскага ад князя Міндоўга, «которому вельми памагли беларуски княжата», а «зъ панаваня Гедемина пачинается супольны час для гистории Белоруси и Литвы».

Я. Луцкевіч лічыў, што «найлепших часаў дочекалася Белорусь при сыну Гедымина князю Олгерду», калі «до литоўско белорускаго гаспадарства прилучилась (добравольна) и Мала Русь або Украина». Я. Луцкевіч так тлумачыў ролю беларускіх зямель у ВКЛ:

У XIII веку беларускі княжества едначатся з Литвою. Околичносцей того было две: перш сябровство, а друге военне счасце Литвиноў.

Паводле Я. Луцкевіча, беларускія княствы існавалі і ў эпоху старажытнай Русі. А пішучы далей пра ВКЛ, ён карыстаецца пераважна наступнымі тэрмінамі:

Литва и Белорусь; Белорусь; У Литве и Белоруси и Малоруси; Литоўско белоруско украиньске князьство; Литоўска і Белоруская шляхта.

«Нашай Доляй» гістарычная тэматыка не закраналася.

А ўжо ў першым нумары „Naszaj Niwy” за 1906 г. быў апублікаваны фотаздымак замчышча ў Лішкяве (цяпер вёска ў Варэнскім раёне Літвы) з гістарычным каментарыем Ščastna¹⁰⁵, якім з’яўляўся Я. Луцкевіч¹⁰⁶.

¹⁰³ *Pacztowaja skrynka*, „Nasza Niwa”, 6/19.01.1907, Nr 1, s. 8.

¹⁰⁴ [Я. Луцкевіч], *Жменя слоў...*, *op. cit.*

¹⁰⁵ *Ščastny*, [*Zamczyszczje Liszkoi*], *op. cit.*, s. 5.

¹⁰⁶ А. Адамовіч, «*Як дух змаганьня Беларусі*» (да 100-х угодкаў нараджэньня Івана Луцкевіча), New York 1983, с. 17. Паводле даных начальніка Віленскай губернскай жандарскай управы за 1910 г., «Сченстный» — гэта «рэвалюцыйная мянушка» Я. Луцкевіча (*Вястун «нашаніўскай»...*, *op. cit.* с. 31).

У каментарыі сцвярджаецца, што „zaczyszczyc” было насыпана ў сярэдзіне XI ст.:

Należało jano da bieloruskich – krywiczanskich, jak daŭniej kazali, Kniazioŭ – haspadaroŭ tutejszaho kraju.

Аднак гістарычныя і археалагічныя матэрыялы не сведчаць аб прысутнасці ў гэтым рэгіёне ў XI ст. крывічоў, а ў пачатку XX ст. — беларусаў.

Луцкевіч, выдавочна, запазычыў ад мясцовых польскіх аўтараў XIX ст. тэрмін „krywiczanski” ў адносінах да беларусаў, які ў форме „sławiano-krewicka”, „krewicka” ў адносінах да беларускай мовы выкарыстоўваў ужо ў 1840-я г. Ян Чачот¹⁰⁷.

Аднак досыць паказальна, што Луцкевіч не звярнуў увагу на размяшчэнне замчышча на літоўскай этнічнай і гістарычнай тэрыторыі. Магчыма, гэта адзін з першых прыкладаў канструявання ў асяроддзі беларускага нацыянальнага руху версіі «нацыянальнай» гісторыі, якая была абумоўлена не столькі рэальнымі фактамі, колькі ўяўленнямі аўтараў падобных канструкцый. Як заўважыў Валеры Булгакаў,

тое, што рэгіён «Беларусь» не валодаў хоць якой значнай гістарычнай традыцыяй і адсутнічаў на мэнталнай мапе Эўропы аж да другой паловы XIX ст., траўмвала сьвядомасць новасьпечаных беларускіх нацыяналістаў і штурхала іх на спробы атрыбуцыі гісторыі альбо літаратуры ўсяго Вялікага Княства Літоўскага як беларускай¹⁰⁸.

У каментарыі пра мясцовасць, адлюстраваную на здымку гарадзішча, якое было апублікавана Ščastnum, сказана: „Zaczyszczyc Liszkoŭ (raniej Nawahrudok)”, што стварае ўражанне, быццам бы гэта сапраўды гістарычны горад Навагрудак. Аднак рэальны Навагрудак знаходзіўся ў Мінскай губерні, пра што Я. Луцкевіч ведаў. Тым не менш, ён пісаў:

[...] u trynadcatom wieku (XIII w.) haspadar Litwy i Biełoje Rusi, Kniaża Mendog karanawaŭsia na litoŭskaho Karala u hetym samym Liszkowie, jak ab hetym piszuć niekatoryje z wuczonych. Sześć sot hadoŭ tamu nazad da pietnacataho wieku (XV w.), hety haradok – Liszkoŭ nazywaŭsia „Nawahrudkom”.

¹⁰⁷ *Piosnki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny z dołączeniem pierwotwornych w mowie sławiano-krewickiej*, Wilno 1844; *Piosnki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny, niektóre przysłowia i idiotyzmy w mowie Sławiano-Krewickiej, z postrzeżeniami nad nią uczynionemi*, Wilno 1846.

¹⁰⁸ В. Булгакаў, *Гісторыя беларускага нацыяналізму*, Vilnius 2006, с. 294.

Луцкевіч, такім чынам, яшчэ раз сцвярджаў непадмацаваную гістарычнымі фактамі тоеснасць Лішкявы і Навагрудка. Гэтыя ўяўленні Луцкевіч мог запазычыць, напрыклад, з выдадзенай у 1856 г. працы гісторыка Тэадора Нарбута „Wiadomość historyczna o Liskowie niegdyś Nowogródka Nadniemnowym czyli Nauenpille”¹⁰⁹.

Цікава, што Луцкевіч гаворыць пра „Mendoga” не як пра ўладара Літвы, а як пра „haspadara”, „Karala” „Litwy i Biełoje Rusi”. Гэта тлумачыцца тагачаснымі поглядамі дзеячаў беларускага нацыянальнага руху на «свой» край як на «Літву і Беларусь» («Беларусь і Літву»).

Трэба меркаваць, што погляд на мінулае ў Я. Луцкевіча сфарміраваўся не без уплыву расійскай і заходнерускай гістарыяграфіі, у якой ВКЛ разглядалася як літоўска-руская дзяржава, а Беларусь і Украіна як Заходняя Русь. Аднак Я. Луцкевіч замест тэрмінаў «рускі», «заходнерускі» выкарыстоўвае паняцці «беларускі», «літоўска-беларускі», «літоўска-беларуска-ўкраінскі», такім чынам падмяняючы *гістарычныя* паняцці *мадэрнымі* — нацыянальнымі.

У 1906–1907 гг., аднак, далёка не ўсе погляды братоў Луцкевічаў знайшлі адлюстраванне на старонках першых беларускіх газет.

Досыць сімптаматычным сведчаннем таго, што ў дзеячаў беларускага нацыянальнага руху былі фрагментарныя і недакладныя ўяўленні пра мінулае свайго краю, з’яўляецца публікацыя ўжо ў другім нумары „Naszaj Niwy” за 1906 г. заметкі ўсё таго ж Szczastnaha — „[Zamczyszczce u Nawahrudku]”¹¹⁰. Публікацыя праілюстравана малюнкам адной з вез сярэднявечнай крэпасці ў Навагрудку, „pawietowym mieści Minskoj hubernii”. Szczastny гэтай публікацыяй ставіў пад пытанне свае папярэднія сцвярджэнні аб гарадзішчы ў Лішкяве. Szczastny пісаў, што Навагрудак — гэта

kaliś stalica Nawahrudzkaho wojewodztwa, a jeszcze dańniej – Litwy i Biełoj Rusi. Ab hetym Nawahrudku piszuć wuczonyje, szto kniaźa Mendog u 1252 hadu tutaka karanawaŭsia na Karala Litwy; pa praudzi to niawiedama czy tutaka, czy ũ Liskawi, katory apisany u № 1 „Naszaj Niwy”.

Тым не менш, невялікія заметкі па ранняй гісторыі Беларусі і Літвы ў першых двух нумарах „Naszaj Niwy” сталі першымі спробамі асвятлен-

¹⁰⁹ К. Мекас, *Liškiasvos pilis*, [in:] *Lietuvos pilys*, ats. red. J. Jurginis, Vilnius 1971, p. 241.

¹¹⁰ Szczastny, [*Zamczyszczce u Nawahrudku*], op. cit., s. 1.

ня гэтага перыяду мінулага на беларускай мове, а таксама пацвярджэннем лініі газеты на тое, каб не толькі адлюстроўваць сацыяльныя праблемы беларусаў, але і займацца фарміраваннем іх нацыянальнай ідэнтычнасці праз адсылкі да падзей «іх» гісторыі.

Яшчэ раз да гісторыі перыяду ВКЛ „Nasza Niwa” звярнулася ў чэрвені 1907 г. у матэрыяле пра паэта Адама Міцкевіча¹¹¹. У рэдакцыйным артыкуле сказана:

Wialiki i sławny ziemiak nasz – poeta Adam Mickiewicz radziusia ў 1788 [sic!] hadu na Bielaj Rusi, u Nawahrudku (Minskaj hub.).

Такім чынам, зноў была закранута гісторыя Навагрудка. Прычым беларуская газета яго аднесла свядома да «Белай Русі», хаця ў часы Міцкевіча горад належаў да тэрыторыі, якая часцей акрэслівалася як Літва. Гэту супярэчнасць „Nasza Niwa”, выдавочна, усведамляла, паясняючы, што Міцкевіч „pisaў pra „Litwu”, nazywajuczy hetak uwieś nasz kraj Bielarusko-Litoŭski, katory kaliś stanawiŭ niezaleźnaje Wialikaje Kniažestwa Litoŭskaje”. Тут упершыню чытачу прамым тэкстам тлумачыцца ідэнтычнасць беларуска-літоўскага краю і ВКЛ. Гэта ідэя адпавядала г.зв. „krajowej” ідэі мясцовага польскага соцыуму, аднак у беларускім варыянце яна набывала асобы беларускі акцэнт, у тым ліку ў выніку далікатнай падмены паняццяў, як, напрыклад, «Літвы» — «Белай Руссю».

У беларускім выпадку, думаецца, наклаліся адна на адну дзве канцэпцыі гісторыі — уласна беларускі падыход і польска-літоўскі, прыняты беларускімі дзеячамі як часткова «свой», што звязана з тым, што яны падходзілі з польскіх нацыянальна-культурных колаў гістарычнай Літвы.

Увогуле ж, у 1906–1907 гг. беларуска-літоўскія адносіны на старонках «Нашай Нивы» асвятляліся не так інтэнсіўна, як у пазнейшы перыяд, калі жыццё Літвы і літоўцаў не сыходзіла са старонак беларускай прэсы, у тым ліку ў кантэксце беларуска-літоўскіх гістарычных сувязей¹¹². Гэта тлумачыцца, мабыць, тым, што з 1908 г. і беларускі, і літоўскі рух набылі большую дынаміку і сталі шырэй узаемадзейнічаць¹¹³.

¹¹¹ Z „Pana Tadeusza” A. Mickiewicza, „Nasza Niwa”, 21.06.1907, № 23, s. 1–2.

¹¹² A. Unuczak, *Litwini na lamach...*, op. cit., s. 229–235; А. Лапінскене, А. Мальдзіс, *Перазовы сяброўскіх...*, op. cit. с. 77–78; А. Lapinskienė, А. Maldzis, *Lietuvių-baltarusių...*, op. cit., p. 77–80.

¹¹³ К 1908 г. на беларускай мове ў Вільні дый увогуле ў свеце выходзіла толькі адна газета — «Наша Нива». У той жа час прэса на літоўскай мове ўжо была дастаткова шмат-

References

Archival sources

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, f. 21–366, l. 45r–48v: [Луцкевич Я.], *Жменя слоў пра Белу Русь яе гісторыю літаратуру і нац. узвіжэння пачаткі*.

Literature

Ab pierasielenniu, „Nasza Niwa”, 12/25.10.1907, Nr 31.

Ablamejka S., *Kalinoŭski ne pisaŭ «Zâmlâ naša... nazywaessa litoŭskaâ»*. *Grafalâgicnââ êkspertyza adkryla gîstaryčnuŭ sênsacyŭ*, <https://www.svaboda.org/a/32009287.html> [dostup: 30.08.2022].

Adamovič A., *«Âk duh zmaganiâ nâ Belaruŭsi» (da 100-h ugodkaŭ naradzêniâ Iâvana Luc-keviča)*, New York 1983.

Aleksandravičius E., *Blaiŭybê Lietuvoje XIX amžiuje* (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, [t.] II), Vilnius 1991.

„Arche” 2009, № 7. Belaruskââ gîstaryâgrafiâ 1920-h: Sârêdnâvečča i ran’nemadêrny čas.

Baltarusija, [in:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, II t. *Arktis – Beketas*, Vilnius 2002.

лікая. Гэта добразычліва ў адносінах да літоўцаў адзначала „Nasza Niwa”, ілюструючы фатаграфіяй літоўскіх газет на фоне выданняў „Naszaj Niwy” рускімі і польскімі літарамі: „Jak stać nacionalnaja sprawa u susiedaŭ i swajakou naszym – litwinou, widać z toho, szto jany ŭ swajej rodnaj mowie wydajuc aŭ *dziesiac hazet* [выдзелена „Naszaj Niwaj”. — B.K.]” (*Litouskije hazety*, „Nasza Niwa”, 11/24.09.1908, Nr 19, s. 5). „Nasza Niwa” дадавала, што сем з газет на літоўскай мове друкаваліся ў той час у Вільні, а таксама ўпамінала газету „Litwa”. „Nasza Niwa”, параўноўваючы беларускі рух і літоўскі, адзначала той кантраст, які існаваў паміж імі, бо беларусаў у той час газета налічвала восем з паловай мільёнаў, а літоўцаў „i troch miljonou nie nabiaressa”. У 1908 г. пад рэдакцыяй Мячыслава Давайніса-Сільвестраіціса пачала выходзіць штомесячная літоўская газета на польскай мове „Litwa”, якая змяшчала рэкламу «Нашай Нивы» — „pierwszego pisma białoruskiego ilustrowanego”, пісала пра „białorusinów pochodzenia litewskiego”, якімі лічыла беларускамоўных католікаў, і прапаноўвала выдаваць для іх „organ litewski w języku białoruskim”. І ў той жа час „Litwa” эксперыментавала з публікацыямі на беларускай мове — „na prośbę paru osób z inteligencji białoruskiej, zamieszkałej w Wilnie” (O. Mastianica-Stankevič, J. Venckienė, *Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Dienoraštis. 1904–1912 m.*, Vilnius 2020; O. Мастяніца-Станкевич, *Вопрос дворянства в литовском национальном дискурсе: на примере периодического издания „Litwa” (1908–1914)*, [в:] „Acta Baltico-Slavica” 2017, t. 41, s. 58–76; „Litwa” 1908, Nr 2, s. 32; *I litwinom mówiącym po białorusku trzeba pisma oddzielnego*, „Litwa” 1909, Nr 8, s. 117–118; M. D. S., *Tutejsi mówiący po prostemu*, „Litwa” 1909, Nr 22, s. 314–317; N. Downar, *Litwa Katolicka – stanowi naród litewski*, „Litwa” 1908, Nr 2, s. 18–19; „Litwa” 1909, Nr 19.

- Bėlorussià i Litva. Istoričeskà sud'by Sėvero-Zapadnago kraà*, izdano P. N. Batuškovym", S.-Peterburg" 1890.
- Błaszczak T., *Białorusini w Republice Litewskiej. 1918–1940*, Białystok 2017.
- Budz'ka A., *Uspaminy pra Īvana Luckeviča*, [u:] *Pamāci Īvana Luckeviča ū peršje ūgodki s'mercì āgo (20.VIII.1919 — 20.VIII.1920)*, Vil'na 1920.
- Būga K., *Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai*, [in:] Būga K., *Rinkiniai raštai. 3 tomai*, t. III, sud. Z. Zinkevičius, Vilnius 1961.
- Bulgakaŭ V., *Gistoryà belaruskaga nacyànalizmu*, Vilnius 2006.
- „Chorągiew Swobody”, 19.02.1863, Nr 2, [in:] *1863–1864 metų sukilimas Lietuvoje*, sud. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius 2013.
- Downar N., *Litwa Katolicka – stanowi naród litewski*, „Litwa” 1908, Nr 2.
- Dudarz białoruski, czyli wszystkiego potrosze*. Przez Wincentego Dunin Marcinkiewicza, Mińsk 1857.
- Dudka białaruskaja Macieja Buraczka*, Kraków 1891.
- Ètymalagičny sloŭnik belaruskaj mowy*, t. 6: L–M, ukl. Ī.Ī. Lučyc-Fedarèc, rėd. V.U. Martynaŭ, Mińsk 1990.
- Gaučas P., *Lietuvių-gudų kalbų paribio etnolingvistinė situacija 1795–1914 m.*, [in:] *Lietuvos rytai*, sud. K. Garšva, L. Grumadienė, Vilnius 1993.
- Gimžauskas E., *Belaruskì faktar pry farmavanni litoŭskaj dzàržavy ū 1915–1923 gg.*, navuk. rėd. A. Paškevič, Białystok–Vilnius 2012.
- Gistoryà belaruskaj knìgi. U 2 t., t. 2: Knìžnasc' novaj Belarusi (XIX–XXI st.)*, navuk. rėd. V.V. Antonaŭ, M.V. Nikalaeŭ, Minsk 2011.
- Golubev V.F., *Obrazovanie VKL*, [v:] *Istorià belorusskoj gosudarstvennosti. V 5 t., t. 1: Belorusskà gosudarstvennost' ot istokov do konca XVIII v.*, otv. red. V.F. Golubev, O.N. Levko, red. kol.: A.A. Kovalenà (gl. red.) [i dr.]; 3-e izd., Minsk 2020.
- Gurnevič D., «Gėta skarb, bo tam ì āgo asabistyà rėčy». *Davedalisà bol'sh pra novyà znahodki Kalinoŭskaga ū Vil'ni, z' ākimì ne pracavali das'ledčykì*, <https://www.svaboda.org/a/31992693.html> [dostup: 30.08.2022].
- H., *Jaszcze ab ziemielnaj sprawi u nas*, „Nasza Niwa”, 23.03.1907, Nr 12.
- Hasudarstwiennaja Duma*, „Nasza Niwa”, 25.05.1907, Nr 20.
- Hroch M., *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2003.
- I litwinom móviciacym po białorusku trzeba pisma oddzielnego*, „Litwa” 1909, Nr 8.
- Īmšėn'nik H., «*Nasza Niwa*» ì dvaccacigadovy ūbiley belaruskaj pėryodycnae pėrėsy, «Polymà» 1926, № 7.
- K., [Nichto ì nisztò nie wyciahwaje tak mnoha hroszaj...], „Nasza Niwa”, 28.09.1907, Nr 30.
- Kairys S., *Z maìh usпамinaŭ pra Cėtku*, [u:] *Na sud gistoryi. Uspaminy. Dyàlogi*, ukl. B.Ī. Sačanka, Minsk 1994.
- Kalinoŭski K., *Za našuŭ vol'nasc'*. *Tvory, dakumenty*, ukl. G. Kisàlėŭ, Minsk 1999.

- Kniga Belarusi. 1517–1917. Zvodny katalog*, skl. G. Â. Galenčanka [i inš.], navuk. rėd. S.H. Aleksandrovič [i inš.], Minsk 1986.
- Koalovič M.O., *Čteníá po istorii Zapadnoj Rossii*, Sankt-Peterburg 2020.
- Kołas J., *Nioman*, „Nasza Niwa”, 10/23.11.1906, Nr 1.
- Kołas J., *Pieśniá kale kałyski*, „Nasza Niwa”, 20.04.1907, Nr 16.
- Korbut V., *Etnogeneza Białorusinów w świetle ustaleń Wacława Łastowskiego*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” = «Belaruski gistoryčny zbornik» 2019, Nr 51.
- Korbut V., *Knigarná Maryi*, «Belaruskaá dumka» 2016, № 4.
- Korbut V.A., *Rolá Maryi Piaseckaitė-Šlapeliene i áe Litovskaj knigarni ū Vil'ni ū pašyrenni belaruskamoúnaga druku na pačatku XX st.*, [in:] *Matėryály XII Mižnarodnyh knižaznaŭčyčy čytannáŭ «Knižnaá kul'tura Belarusi: pogląd praz stagoddži»*. Minsk, 7–8 krasavika 2016 g., Minsk 2016.
- Kučėuski A., *Žmená ūspaminaŭ pra padzei 1905 g. u Vil'ni*, «Naša slova», 17.02.2021, № 7.
- L. W., *Litwa i jej ludy*, Warszawa 1907.
- Lapinskienė A., „*Vilniaus žinios*“ – pirmasis lietuvių dienraštis, [in:] *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis. Mokslinės konferencijos „Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis“, įvykusios 2001 m. sausio 24 m., papildyta medžiaga*, sud. A. Lapinskienė, Vilnius 2001.
- Lapinskienė A., Maldzis A., *Lietuvių-baltarusių literatūriniai ryšiai*, Vilnius 1989.
- Lapinskienė A. P., Mal'dzis A. Ī., *Perazovy sábroŭskih galasoŭ. Belarуска-litovskae literaturnae ūzaemadzeánie ad staražytnasci da našaga času*, Minsk 1988.
- Latyšonak A., *Gutarka «carkoúnaga starasty Ánki» z' «Ás'kam, gėspadarom z-pad Vil'ni»*, [u:] Latyšonak A., *Nacyónal'nas'c' — Belarus*, navuk. rėd. A. Paškevič; 2-e vyd., dap. i papr., Vilnius–Białystok 2012.
- Laurinavičius Č., *Moderniųjų lietuvių raida nuo kalbinės link teritorinės bendruomenės. Pirmá XX a. pusė*, [in:] *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, moksl. red. Č. Laurinavičius, Vilnius 2013.
- Lietuva žemėlapiuose*, sud. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius 2011.
- Lietuvos nacionalinis atlasas*, t. II, Vilnius 2016.
- Litovskije hazety*, „Nasza Niwa”, 11/24.09.1908, Nr 19.
- „Litwa” 1908, Nr 2; 1909, Nr 19.
- „Litwin”, *Wzybary ū Kownie*, „Nasza Niwa”, 11.02.1907, Nr 6.
- Luckevič A., *Dvaccac'ilec'ce Belaruskae Sacyálstyčnæe Gramady*, [u:] Luckevič A., *Da gistoryi belaruskaga ruhu*, ukl. A. Sidarėvič; 2-e vyd., dap. i papr., Vilnius–Białystok 2010.
- Luckevič A., *Pałityčnyá lėzungi belaruskaga ruhu*, [in:] Luckevič A., *Da gistoryi belaruskaga ruhu*, ukl. A. Sidarėvič; 2-e vyd., dap. i papr., Vilnius–Białystok 2010.
- Luckevič A., *Za dvaccac' pác' gadoŭ (1903–1928). Uspaminy ab pracy peršyh belaruskih pałityčnyh arganizacyj: Belarускаá Rėvaliŭcynáá Gramada, Belarускаá*

- Sacyâlityčnaâ Gramada, [u:] Luckevič A., *Da gistoryi belaruskaga ruhu*, ukl. A. Sidarëvič; 2-e vyd., dap. i papr., Vilnius–Białystok 2010.
- Łatyszonek O., *Od Rusinów Białych do Białorusinów. U źródeł białoruskiej idei narodowej*, Białystok 2006.
- Łaziński M., *Przyimki na, w oraz do przed nazwami państw, krajów i krain. Historia i współczesne wahania normatywne*, „Język Polski” 2022, R. CII, z. 1.
- M. D. S., *Tutejsi mówiący po prostemu*, „Litwa” 1909, Nr 22.
- Mačiulis D., Staliūnas D., *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, Vilnius 2015.
- Manifest Rządu Polskiego*, [in:] *1863–1864 metų sukilimas Lietuvoje*, sud. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius 2013.
- Mapa sześciu gubernji Litwy i Białej Rusi*, oprac. B. Hertz, [B. m.] [b. r.].
- Marijos ir Jurgio Šlapelių archyvas*, par. V. Žukas, Vilnius 2006.
- Martynas Kukta*, <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=194> [dostęp: 20.03.2022].
- Marzalūk Ī. A., *Mify «adradženskaj» gistoryâgrafij Belarusi: managrafiâ*, Magilëu 2009.
- [Marzalūk Ī. A.], *Vâhikae Knâstva Litoŭskae — poľhëtničnaâ feadal'naâ dzâržava Ushodnâj Eŭropy*, [u:] Marzalūk Ī.A., Kahanoŭski A.G., Hodzìn S.M., Duk D.U., Cemušau S.M., Brygadžin P.Ī., Buračonak A.V., Gìgin V.F., *Gistoryâ belaruskaj dzâržauinasci*, ag. rėd. Ī.A. Marzalūk, navuk. rėd. G.G. Krasko, Minsk 2022.
- Mastianica-Stankevič O., *Vopros dvorânstva v litovskom nacional'nom diskurse: na primere periodičeskogo izdaniâ „Litwa” (1908–1914)*, „Acta Baltico-Slavica” 2017, t. 41.
- Mastianica-Stankevič O., Venckienė J., *Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Dienoraštis. 1904–1912 m.*, Vilnius 2020.
- Medišauskienė Z., *Laikas – Erdvė – Žmogus*, [in:] Bairašauskaitė T., Medišauskienė Z., Miknys R., *Lietuvos istorija*, t. VIII, d. 1: *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, red. kol.: A. Dubonis [ir kt.], ats. red. R. Miknys, Vilnius 2011.
- Mekas K., *Liškiavos pilis*, [in:] *Lietuvos pilys*, ats. red. J. Jurginis, Vilnius 1971.
- Merkys V., *Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915 m.*, [in:] *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. VII: *Spauda ir spaustuovės*, red. kol.: J. Jurginis (ats. red.) [ir kt.], Vilnius 1972.
- Merkys V., *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius 2006.
- Motieka E., *Didysis Vilniaus Seimas; 2-oji pataisyta laida*, Vilnius 2005.
- N. 6. *Mužyckaja Prauda*, [in:] *1863–1864 metų sukilimas Lietuvoje*, sud. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius 2013.
- Narodny Wuczyciel, *Ab nacjonalizacji szkoły. (Hołas wuczyciela-bielarusa)*, „Nasza Niwa”, 16/29.03.1907, Nr 11.
- „Nasza Dola” 1906.
- „Nasza Niwa” 1906–1907.
- Pacztowaja skrynka*, „Nasza Niwa”, 6/19.01.1907, Nr 1.
- Pan Tadeusz, czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z r. 1811 i 1812, we dwunastu księgach, wierszem*, przez Adama Mickiewicza. Tom pierwszy, Paryż 1834.

- Piosnki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny z dołączeniem pierwotwornych w mowie sławiano-krewickiej*, Wilno 1844.
- Piosnki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny, niektóre przysłowia i idiotyzmy w mowie Sławiano-Krewickiej, z postrzeżeniami nad nią uczynionemi*, Wilno 1846.
- Plejrjs-Pujdo A., *List da redakcii*, „Nasza Niwa”, 10/23.11.1907, Nr 33.
- Przewodnik po Litwie i Białej Rusi*, oprac. N. Rouba, Wilno [b. r.].
- Rossîa. *Polnoe geografičeskoe opisanie našego otečestva: nastol'naâ i dorožnaâ kniga dlâ russkih" lûdej*, red. V.P. Semenov", obš. ruk. P.P. Semenov", V.I. Lamanskij, t. IX: *Verhnee Podněprov'e i Bělorussîa*, sost. V.P. Semenov" [i dr.], S.-Peterburg" 1905.
- Rouba N., *Poeta Białej Rusi*, „Kurjer Litewski”, 15/28.04.1906, Nr 84 (185).
- Russkaâ zemlâ (priroda strany, naselenie i ego promysly). Sbornik" dlâ narodnago čtenîa*, t. VII: *Bělorussko-Litovskoe Polės'e. Po «Ėtnografii Rossii» L. Vesina i dr. istočnikam*", sost. Â.I. Rudnev"; 2-e izd., S.-Peterburg" 1899.
- Rząd Narodowy. Wydział Zarządzający Prowincjami Litwy*, [in:] *1863–1864 metų sukilimas Lietuvoje, 1863–1864 metų sukilimas Lietuvoje*, sud. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius 2013.
- Šarmaitis R., *Nacionalinio išsivadavimo judėjimas Lietuvoje*, [in:] „Aušra“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje. Konferencijos medžiaga, red. kol.: J. Kubilius (pirm.) [ir kt.], Vilnius 1988.
- Ščastny, [Zamczyzszcze Liszkoŭ], „Nasza Niwa”, 10/23.11.1906, Nr 1.
- Širâev E.E., *Rus' Belaâ, Rus' Černaâ i Litva v kartah*, Minsk 1991.
- Sloŭnik mowy «Našaj nivy». 1906–1915. U 5 t.*, t. 2: D–N, ukl.: Ī.A. Gaponenka [i inš.], navuk. rėd. V.P. Lemcūgova, Minsk 2007.
- Slovar' bėlorusskago narėčîa*, sost. I.I. Nosovičem", Sanktpeterburg" 1870.
- Smetona A., *Rinkiniai raštai*, sud. A. Eidintas, Kaunas 1990.
- Smolkîn M., *Plâmy carskaj cenzury. Pa matėryâlâh arhivaŭ*, «Polymâ» 1966, № 3.
- Staliūnas D., *Pol'sa ili Rus'? Litva v sostave Rossijskoj imperii*, Moskva 2022.
- Stanisław Moniuszko*, przez A. Walickiego. (Z portretem i z dodatkiem kartki nut), Warszawa 1873.
- Szczastny, [Zamczyzszcze u Nawahrudku], „Nasza Niwa”, 17/30.11.1906, Nr 2.
- Trus M., «Â ne samotny...»: *vydaviec Marcîn Kuhta ũ sâmejnym ïntėr'ery*, «Belaruski ġistaryčny časopis» 2021, № 11.
- Turonak J., *Vaclaŭ Īvanoŭski i adradžėn'ne Belarusi*, [u:] Turonak J., *Madėrnaâ ġistoryâ Belarusi*, Vilnius 2006.
- Unuczak A., *Litwini na łamach prasy białoruskiej na poczătku XX stulecia*, [w:] *Między Rusią a Polską. Litwa. Od Wielkiego Księstwa Litewskiego do Republiki Litewskiej*, red. J. Grzybowski, J. Kozłowska, Warszawa 2014.
- [*Ū Kownie adbyŭsia zjezd litovskich kabiet...*], „Nasza Niwa”, 12/25.10.1907, Nr 31.
- [*Ū Wilni skora adkryvajecca...*], „Nasza Niwa”, 12/25.10.1907, Nr 31.

- Västun «našanũškaj» èpohì. Staronkamì žyccâpìsu ĭvana Luckeviča. Da 135-h ugodkaũ naradzènnâ (09.06.1881 — 20.08.1919), [u:] Skarynič. Litaraturna-navukovy gadavik, vyp. 11, ukl. A. Kaũka, V. Čajcyc, Moskva 2016.*
- Vlast, *Karotkaâ gĩstoryâ Belarusi. Z 40 rysunkamì, Vil'na 1910.*
- Vyšniauskas A., *RSDDP ir imperijos „kultūringesniũ sričių“ socialdemokratai, [in:] Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią, sud. A. Eidintas, V. Kašauskienė, V. Pšibilskis, Vilnius 1989.*
- Vyšniauskas A., Gaidis R., Švec L., „Lietuviai ir lenkai“ (1887). *Jono Šliũpo pozicija ir valstybingumo vizijos XIX amžiaus pabaigoje. Moksliniũ darbũ rinkinys, sud. ir moksl. red. A. Vyšniauskas, Vilnius 2016.*
- Wasilewski L., *Litwa i Białoruś. Przeszłość – teraźniejszość – tendencje rozwojowe, Kraków [1912].*
- Włast, *Karotkaja historyja Bielarusi (pa Kirkoru), „Nasza Niwa”, 1/13.01.1910, Nr 1.*
- Z „Pana Tadeusza” A. Mickiewicza, „Nasza Niwa”, 21.06.1907, Nr 23.
- Z Bielarusi i Litwy. (*Ad naszych korespondentow*), „Nasza Niwa”, 2/14.09.1907, Nr 29.
- Živopisnaâ Rossiâ: Otečestvo naše v ego zemel'nom", istoričeskom", plemennom", èkonomičeskom" i bytovom" značeníi, t. III, č. 1: Litovskoe Polės'e; č. 2: Bèlorusskoe Polės'e, obš. red. P.P. Semenov", S.-Peterburg"—Moskva 1882.*
- Žyc'ce i praca ĭvana Luckeviča, [u:] Pamâci ĭvana Luckeviča ũ peršye ũgodki s'mercì ágo (20.VIII.1919 — 20.VIII.1920), Vil'na 1920.*